

Φλώρα Στάμου, Τριαντάφυλλος Τρανός, Σωφρόνης Χατζησαββίδης. Η «ανάγνωση» και η «παραγωγή» πολυτροπικότητας σε μαθησιακό περιβάλλον: πρώτες διαπιστώσεις από μια διδακτική εφαρμογή. Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 24ης Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας του Α.Π.Θ.-Θεσσαλονίκη, 2004, σ. 666-672

Φλώρα Στάμου, Τριαντάφυλλος Τρανός, Σωφρόνης Χατζησαββίδης

Η «ΑΝΑΓΝΩΣΗ» ΚΑΙ Η «ΠΑΡΑΓΩΓΗ» ΠΟΛΥΤΡΟΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΕ ΜΑΘΗΣΙΑΚΟ
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ:
ΠΡΩΤΕΣ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΑΠΟ ΜΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΦΑΡΜΟΓΗ

Resumé

Le but de cette communication est d'examiner la fonction de la multimodalité (multimodal discourse) dans le milieu d'apprentissage. Tout d'abord on se réfère à la notion de la multimodalité et ensuite on expose la planification du processus, la procédure de l'enseignement comme elle a eu lieu dans les différentes classes de l' Ecole de Deuxième Chance de Neapolis, Tessaloniki, les réactions des apprenants et des enseignants, et les données qui ont résultés de l' étude du texte multimodale. Finalement on a essayé de tirer quelques premières conclusions en ce qui concerne les possibilités de compréhension et de production des textes multimodales dans le milieu d'apprentissage.

1. Σκοπός

Η σχέση του ανθρώπου στις δυτικού τύπου κοινωνίες που ζει σε αστικό περιβάλλον με τα πολυτροπικά κείμενα είναι σήμερα πάρα πολύ στενή. Αυτή η σχέση θα πρέπει να διαμορφώνει μια διαφορετική από ό,τι στο παρελθόν σύνδεση του ατόμου με το περιβάλλον του και να συγκροτεί υποκείμενα με ψυχοκοινωνική προσωπικότητα διαφορετική από αυτή που διαμόρφωνε ο αντίστοιχος άνθρωπος στο παρελθόν. Ο σκοπός της εργασίας που παρουσιάζεται εδώ είναι να μελετήσει τη σχέση των πολυτροπικών κειμένων δημόσιας επικοινωνίας με το υποκείμενο σε μαθησιακό περιβάλλον. Πιο συγκεκριμένα, επιχειρείται να διερευνηθεί η ετοιμότητα και η ποιότητα της αναγνωστικής

προσέγγισης των πολυτροπικών κειμένων από ενήλικα άτομα σε μαθησιακό περιβάλλον, καθώς και η ετοιμότητα και η ποιότητα της παραγωγής παρόμοιου είδους κειμένων.

2. Η πολυτροπικότητα

Η έννοια της πολυτροπικότητας ως ιδέα και ως θεωρητική σύλληψη άρχισε να κάνει την εμφάνισή της την τελευταία δεκαετία παράλληλα με την ανάπτυξη των πολιτισμικών σπουδών. Οι σχετικές με το αντικείμενο σπουδές, στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν και -προφανώς- να οριοθετήσουν τα διάφορα πολιτισμικά προϊόντα που περιέχουν εκτός των άλλων μορφών πολιτισμικών προϊόντων (εικόνα, μουσική, ήχοι κτλ.) και λόγο διαπίστωσαν ότι δεν ήταν δυνατό να χρησιμοποιηθούν πλέον τα θεωρητικά εργαλεία του παρελθόντος. Έτσι, μπορούμε να πούμε ότι το νέο πολιτισμικό τοπίο που προέκυψε την τελευταία δεκαετία στις δυτικού τύπου κοινωνίες είναι αυτό που ανάγκασε τους επιστήμονες να εισαγάγουν στο λεξιλόγιό τους τον όρο της πολυτροπικότητας. Με τον όρο αυτό νοείται η μορφή παρουσίασης ενός πολιτισμικού προϊόντος, στο οποίο περιέχονται και συνδυάζονται περισσότεροι από έναν σημειωτικοί τρόποι (modes). Τρόποι που μπορούν να συνδυάζονται σε ένα κείμενο είναι ο γραπτός λόγος, ο προφορικός λόγος, η εικόνα, η φωτογραφία, το σχέδιο, το σχεδιάγραμμα, το χρώμα, η γραμματοσειρά, η κινούμενη εικόνα, η μουσική, ο ήχος, ο ρυθμός και οι χειρονομίες.

Τα κείμενα, μέχρι πριν από μερικά χρόνια, ήταν-ίσως θεωρούνταν-μονοτροπικά και ως τέτοια αντιμετωπιζόνταν. Λέγοντας κείμενο εννοούμε μια ολοκληρωμένη διαδοχή γλωσσικών μηνυμάτων που πραγματοποιείται στα πλαίσια μιας επικοινωνίας (βλ. περισσότερα στα Brown and Yule 1983:6, De Beaugrande and Dressler 1981, Γεωργακοπούλου και Γούτσος 1999: 17-25). Εδώ όμως και μερικά χρόνια οι αλλαγές που επέφεραν η σύγχρονη τεχνολογία, η δημιουργία πολυπολιτισμικών κοινωνιών στις χώρες του βόρειου ημισφαιρίου, καθώς και οι γνωσιοκεντρικές (ή πληροφορικοκεντρικές) οικονομικές αλλαγές που συνέβησαν τα τελευταία χρόνια ανήγαγαν την εικόνα σε επικρατέστερο από το λόγο επικοινωνιακό μέσο (Kress 2000: 165). Με τον όρο «εικόνα» νοείται μια γκάμα τρόπων, μερικοί από τους οποίους αναφέρθηκαν προηγουμένως (σχέδιο, φωτογραφία, σχεδιάγραμμα, κινούμενη εικόνα). Οι τρόποι αυτοί αντικατέστησαν ένα μέρος του γραπτού και προφορικού λόγου στη δημόσια επικοινωνία. Παράλληλα, μεγάλο μερίδιο στη δημόσια επικοινωνία άρχισε να λαμβάνει η μουσική.

Ένα πολυτροπικό σημειωτικό προϊόν είναι σύνθεση επιμέρους σημειωτικών τρόπων, οι οποίοι επηρεάζονται και διαπλέκονται μεταξύ τους. Τα στοιχεία που πηγάζουν από αυτήν την επίδραση και τη διαπλοκή είναι αυτά που συνθέτουν την πολυτροπικότητα. Η δυνατότητα μείξης των διαφόρων σημειωτικών τρόπων για την παραγωγή ενός πολιτισμικού προϊόντος δημιουργεί, όπως είναι προφανές, ένα νέο σε σχέση με τα μονοτροπικά προϊόντα σημειολογικό περιβάλλον που χρήζει ανάλογης προσέγγισης. Το σημειολογικό αυτό περιβάλλον είναι το αποτέλεσμα των κοινωνικών, ψυχολογικών και γενικότερα πολιτισμικών προϋποθέσεων που επικρατούν σε μια κοινωνία. Η διαλεκτικότητα, την οποία ούτως ή άλλως ενέχουν τα σημειωτικά συστήματα, επηρεάζει και τις κοινωνικές και τις ψυχολογικές δομές τόσο σε επίπεδο ομαδικό όσο και σε επίπεδο ατομικό, αφού αυτά τα ίδια «αποτελούν μέρος της ιδεολογικής υπερδομής μιας κοινωνίας» (Boklund-Λαγοπούλου & Λαγόπουλος 1980:24). Η πολυτροπικότητα αναπόφευκτα αποτελεί μέρος του σημειολογικού περιβάλλοντος, μέσα στο οποίο ζουν τα υποκείμενα και δρουν είτε ως κοινωνικά είτε ως ψυχολογικά όντα. Ως επιλογή όμως, ενταγμένη στο πλαίσιο μιας επικοινωνιακής λειτουργίας, είναι μια σημειωτική πράξη, η οποία παράγει

και αναπαράγει νοήματα. Με την έννοια αυτή η πολυτροπικότητα θα πρέπει όχι μόνο να παράγεται κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες, αλλά και να προϋποθέτει συγκεκριμένες δυνατότητες για την κατανόηση των νοημάτων που παράγονται από αυτήν και των διαδικασιών μέσω των οποίων παράγονται.

Το ζητούμενο βέβαια στο πλαίσιο της διδασκαλίας του γλωσσικού μαθήματος είναι κατά πόσο οι εκπαιδευόμενοι είναι εξοικειωμένοι με την ανάγνωση και παραγωγή πολυτροπικών κειμένων, το κατά πόσο γίνεται κατανοητή η νοηματοδότηση των πολυτροπικών κειμένων σε σχέση με τα μονοτροπικά και κατά πόσο γίνεται αντιληπτή η διαλεκτική σχέση που προκύπτει από τη συνύπαρξη των διαφόρων τρόπων στο ίδιο το κείμενο. Για το λόγο αυτό παρουσιάζεται η παρακάτω διδακτική δοκιμή.

3. Η διδακτική δοκιμή-έρευνα

Η διδακτική δοκιμή που περιγράφεται παρακάτω πραγματοποιήθηκε το Νοέμβριο του 2002 σε τρία Τμήματα του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας Θεσσαλονίκης, στο οποίο φοιτούν άτομα ηλικίας 18 έως και 55 ετών, τα οποία έχουν τελειώσει το Δημοτικό Σχολείο. Ορισμένα έχουν φοιτήσει σε μία ή και περισσότερες τάξεις του Γυμνασίου. Στο σχολείο ακολουθείται-στο βαθμό που γίνεται δυνατό από τις συνθήκες- η παιδαγωγική του γραμματισμού και των πολυγραμματισμών. Για τη διδασκαλία χρησιμοποιήθηκε η αφίσα του Οργανισμού Σχολικών Κτιρίων που έχει ως θέμα το αλκοόλ και την εφηβεία και επιχειρεί, σε μια πρώτη ανάγνωση, να αποτρέψει τους εφήβους από το αλκοόλ (βλ. εικόνα). Η αφίσα αυτή εστάλη στα σχολεία για να αναρτηθεί σε διάφορα σημεία του σχολείου. Υπό την έννοια αυτή οι σχεδιαστές της αφίσας θεωρούσαν ότι είναι αναγνώσιμη και επομένως κατανοητή από τους εφήβους μαθητές του ελληνικού σχολείου.

Η αφίσα αναρτήθηκε στον πίνακα με την έναρξη του μαθήματος με καλυμμένο το μέρος στο οποίο υπήρχε λεκτική έκφραση. Με τη μεθόδευση αυτή απομονώθηκε ο ένας από τους δύο τρόπους (modes), με σκοπό να διερευνηθεί τι κατανοούν οι εκπαιδευόμενοι από την επαφή τους μόνο με τον εικονιστικό τρόπο, τη φωτογραφία δηλαδή του προσώπου και του ποτηριού με το ποτό. Ζητήθηκε να σχολιάσουν το μέρος της αφίσας που έβλεπαν. Στη διάρκεια του σχολιασμού έγιναν προσπάθειες ανάγνωσης από τους εκπαιδευόμενους και διατυπώθηκαν υποθέσεις, οι περισσότερες από τις οποίες, όπως φάνηκε στο τέλος, δεν απέκλιναν πάρα πολύ από τις ερμηνείες και τις αναγνώσεις που έγιναν από τους ίδιους μετά την αποκάλυψη και του λεκτικού τρόπου της αφίσας. Μερικές από τις αναγνώσεις που έγιναν σε αυτήν τη φάση είναι οι εξής:

-Η κοπέλα είναι στεναχωρημένη, γιατί χώρισε από το φίλο της..

-Η κοπέλα σκέφτεται να βγει έξω.

-Το ποτό σε φέρνει σε αδιέξοδο.

-Η κοπέλα είναι στεναχωρημένη και σκέφτεται πώς την κατάντησε το ποτό.

-Εξάρτηση από το αλκοόλ.

Στο σημείο αυτό της διαδικασίας εκμεταλλευτήκαμε βιώματα, στοιχεία και λόγους των εκπαιδευομένων που έχουν σχέση με την εμπειρία τους και την καθημερινή τους ζωή.

Στην αμέσως επόμενη φάση της διδασκαλίας δόθηκαν πληροφορίες για τις τεχνικές φωτογράφισης, μοντάζ, για τη χρήση ειδικού φιλμ για την παραγωγή ασπρόμαυρης φωτογραφίας με χοντρό κόκο και για τη διαίρεση της εικόνας σε ζεύγη αντιθέσεων. Έγινε αναφορά στις τεχνικές του Photoshop και του μοντάζ και της κεντρικότητας στην τακτοποίηση του θέματος σε κεντρική ή μη θέση. Συζητήθηκε ο

ψευδαισθησιακός χαρακτήρας της εικόνας και η επιβολή της φωτογραφικής εικόνας ως ισχυρού και πειστικού υποκατάστατου της πραγματικότητας στη συνείδηση των θεατών. Η φάση αυτή της διδασκαλίας αφορούσε την συστηματική κατανόηση των στοιχείων με τα οποία ήρθαν σε επαφή οι εκπαιδευόμενοι, με σκοπό να συνειδητοποιηθεί από αυτούς η λειτουργία των στοιχείων που συμμετέχουν στο λόγο της εικόνας.

Το επόμενο βήμα της διδασκαλίας αφιερώθηκε στις αντιδράσεις των εκπαιδευομένων. Πολλές από τις αντιδράσεις περιείχαν τη συμπάθεια και τη συμπόνια προς τη νεαρή κοπέλα, ενώ άλλες περιλάμβαναν παραινέσεις για τις κακές συνέπειες από τη χρήση του αλκοόλ. Στο πλαίσιο αυτό της συζήτησης πολλοί εκπαιδευόμενοι είπαν ότι το αλκοόλ προκαλεί μεγάλο κακό και γι' αυτό θα πρέπει να το αποφεύγουμε. Η στάση του εκπαιδευτικού στις αντιδράσεις αυτές νομίζουμε ότι θα πρέπει να είναι κριτική. Γι' αυτό επιχειρήσαμε να συνειδητοποιήσουν οι εκπαιδευόμενοι τον ηγεμονικό και ιδιαίτερα πειστικό ρόλο που παίζει η φωτογραφία ως αλάθητο ντοκουμέντο, πράγμα που την ανάγει στον πιστό αντιπρόσωπο της πραγματικότητας. Επιχειρήθηκε ακόμη με τη συζήτηση να συλλάβουν οι εκπαιδευόμενοι τις λεπτές «απάτες» που υφίστανται στις εικονιστικές και κειμενικές ποιότητες, η εξακρίβωση των οποίων επιτρέπει στο θεατή της φωτογραφίας να «αναγνώσει» κριτικά τις φωτογραφίες και, γενικότερα, τα εικονιστικά στοιχεία, επιδίωξη που αποτελεί ένα εκ των ουκ άνευ στοιχείο της κριτικής και ανοιχτής διδασκαλίας που επιχειρείται στο πλαίσιο των πολυγραμματισμών. Στο στάδιο αυτό, δηλαδή, αφέθηκαν οι εκπαιδευόμενοι να επιχειρήσουν μια ερμηνεία και μια κριτική θεώρηση της συγκεκριμένης φωτογραφίας σε σχέση με το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσεται αυτή.

Στη συνέχεια αποκαλύφθηκε μέρος του άλλου τρόπου από τους οποίους αποτελείται η αφίσα (ο γραπτός λόγος) και έμεινε καλυμμένο μόνο το ακρότατο κάτω μέρος της αφίσας. Με την αποκάλυψη του λεκτικού μέρους επικεντρώθηκε η προσοχή των εκπαιδευομένων σε αυτό και γι' αυτό το λόγο ζητήθηκε να το σχολιάσουν, να το αναλύσουν και να ερμηνεύσουν το μήνυμα που προκύπτει κατά τη γνώμη τους από αυτό. Στο πλαίσιο αυτό εντοπίστηκαν από τους εκπαιδευόμενους-με τη βοήθεια των εκπαιδευτών-τα στοιχεία που κάνουν το σύντομο κείμενο επιτηδευμένο, ώστε να είναι εντυπωσιακό και πειστικό. Τα στοιχεία της επιτήδευσης που αναφέρθηκαν ήταν: ο χωρισμός του λεκτικού μέρους σε δύο τμήματα, στο πάνω και στο κάτω μέρος της αφίσας, και η πληθωριστική χρήση των σημείων στίξης. Παρατηρήθηκε ότι η θετική δήλωση «όλοι έχουμε έναν φίλο...» βρίσκεται στο πάνω μέρος της αφίσας. Αντίθετα, το λεκτικό μέρος που μεταφέρει αρνητική δήλωση «...εχθρός» βρίσκεται στο κάτω μέρος. Σχολιάστηκε αυτός ο διαχωρισμός και το αποτέλεσμα που επιτυγχάνεται με αυτόν. Τονίστηκε ο διαχωρισμός της θετικής δήλωσης από την αρνητική, ο οποίος λόγω θέσης αναγκάζει τον αποδέκτη να διατρέξει το σύνολο της αφίσας. Εντοπίστηκε η ακραία αντίθεση μεταξύ των μερών του λεκτικού μηνύματος, η οποία πραγματώνεται με το δίπολο «φίλος-εχθρός» και συζητήθηκε το νόημα και η σχέση τους με το οπτικό μέρος και το μήνυμα της αφίσας. Συζητήθηκε ακόμη σχολιάστηκε ο ρόλος των αποσιωπητικών, των εισαγωγικών και του θαυμαστικού. Για μεν τα εισαγωγικά δόθηκε η ευκαιρία να διευκρινιστεί πού και πότε χρησιμοποιούνται γενικά, ποιος είναι ο ρόλος τους στη συγκεκριμένη περίπτωση (έμφαση, οικειότητα κτλ.), για δε τα αποσιωπητικά έγινε αναφορά στη χρήση τους και στο ρόλο που έχουν στη συγκεκριμένη περίπτωση. Το θαυμαστικό αποκαλύφθηκε ότι εδώ δεν έχει τη λειτουργία του θαυμασμού αλλά μια προειδοποιητική λειτουργία για επερχόμενο κίνδυνο, όπως ακριβώς και το αντίστοιχο σήμα της τροχαίας στους δημόσιους δρόμους.

Στο αμέσως επόμενο βήμα αποκαλύφθηκε το λεκτικό μέρος στο κάτω άκρο της αφίσας και επιχειρήθηκε να εντοπιστεί ο πομπός του μηνύματος, που είναι ο ΟΣΚ.

Ακολούθησε μια σύντομη συζήτηση για τους λόγους που υπαγόρευαν την έκδοση και διάδοση της συγκεκριμένης αφίσας και του μηνύματος που αυτή εκπέμπει. Στο πλαίσιο αυτό δόθηκε η ευκαιρία στους εκπαιδευόμενους να μιλήσουν για τον αλκοολισμό, ο οποίος αγγίζει και τις νεότερες ηλικίες.

Στο τέλος κλήθηκαν οι εκπαιδευόμενοι να σχεδιάσουν και να κατασκευάσουν κατά ομάδες μία αφίσα. Συζητήθηκε το επικοινωνιακό πλαίσιο μέσα στο οποίο θα παρουσιαστεί η αφίσα. Αποφασίστηκε να έχει ως θέμα τη διαφήμιση του Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας Νεάπολης. Δόθηκαν για το σκοπό αυτό διάφορες εικόνες που παρίσταναν τρένα και σταθμούς. Οι εκπαιδευόμενοι συνδύασαν τις εικόνες και έγραψαν και ένα σύντομο κείμενο συνθέτοντας έτσι ένα πολυτροπικό κείμενο.

4. Διαπιστώσεις

Η όλη διδακτική διαδικασία μας επέτρεψε να κάνουμε ορισμένες διαπιστώσεις σχετικές με τον τρόπο της «ανάγνωσης» και τον τρόπο «παραγωγής» πολυτροπικών κειμένων εκ μέρους των ενήλικων μαθητών κοινωνικά ευαισθητοποιημένων. Το γενικότερο νόημα της αφίσας αποδόθηκε από τους περισσότερους από τους εκπαιδευόμενους πριν από την αποκάλυψη του λεκτικού μέρους. Η αποκάλυψη του λεκτικού μέρους ήταν γι' αυτούς η επιβεβαίωση των όσων είχαν μαντέψει στην πρώτη τους επαφή με την εικόνα. Με την έννοια αυτή θα μπορούσαμε να πούμε ότι για τους συγκεκριμένους εκπαιδευόμενους ο τρόπος του λόγου δεν προσέθεσε σχεδόν κανένα στοιχείο παρά μόνο την επιβεβαίωση. Η διαπίστωση αυτή ερμηνεύεται από το γεγονός ότι επρόκειτο για αφίσα, κάτι που το ήξεραν από την αρχή οι εκπαιδευόμενοι, λόγω σχήματος και πλαισίου, ότι είχε χαρακτήρα αντιεμπορικό, γιατί έλειπε το στοιχείο της έκπληξης που υφίσταται συνήθως στις εμπορικές-διαφημιστικές αφίσες, και ακόμη γιατί η σύλληψη, ο σχεδιασμός και η τεχνική της συγκεκριμένης αφίσας είναι απλές. Η απλότητά της οφείλεται πιθανόν στο κοινό στο οποίο απευθύνεται, το οποίο αποτελείται από μαθητές Γυμνασίων και Λυκείων, ηλικίες δηλαδή μεταξύ 12 και 18 χρονών. Θεωρούμε ότι η αποκωδικοποίηση του εικονιστικού μέρους οφείλεται και στο γραμματισμικό επίπεδο στο οποίο βρίσκονται οι εκπαιδευόμενοι, οι περισσότεροι από τους οποίους είναι ευαισθητοποιημένοι κοινωνικά. Μάλιστα παρατηρήθηκε ότι οι μεγαλύτερης ηλικίας και όσοι είναι ευαισθητοποιημένοι κοινωνικά πλησίασαν πιο εύκολα στο μήνυμα της αφίσας, πριν από την αποκάλυψη του λεκτικού μέρους.

Ως προς την παραγωγή του πολυτροπικού κειμένου που κλήθηκαν να σχεδιάσουν διαπιστώθηκε ότι όλες οι ομάδες των εκπαιδευομένων κατασκεύασαν μια πολυτροπική αφίσα, στην οποία συνδυάζονταν ο λόγος με την εικόνα. Το βασικό στοιχείο που κυριαρχούσε σε όλες τις συνθέσεις ήταν η κεντρικότητα τόσο σε επίπεδο οπτικής διαρρύθμισης όσο και ως προς το λεκτικό μήνυμα. Θεωρούμε ότι σε αυτό έπαιξε ρόλο όχι μόνο η αφίσα με την οποία ασχολήθηκαν αλλά και η γενικότερη οπτική παιδεία που έχουν τα άτομα αυτής της ηλικίας. Γενικά, δε φάνηκε να αντιμετωπίζουν καμία δυσκολία για τη δημιουργία της πολυτροπικής σύνθεσης, γεγονός που δείχνει ότι ο συνδυασμός του λεκτικού με το εικονιστικό αποτελεί πεδίο έκφρασης της πολυτροπικής σκέψης.

Γενικά, η όλη διαδικασία δεν επιφύλαξε καμία ιδιαίτερη έκπληξη ούτε στο στάδιο της «ανάγνωσης» ούτε στο «στάδιο» της παραγωγής» του πολυτροπικού κειμένου. Η έκπληξη ήταν το ενδιαφέρον με το οποίο προσέγγισαν την αφίσα οι εκπαιδευόμενοι και

η πορεία της ευρετικής και ανακαλυπτικής διαδικασίας στην οποία ενεπλάκησαν. Ο λόγος που παρήγαγαν ήταν πιο συγκροτημένος και πιο αποτελεσματικός από ό,τι στο παρελθόν, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι ιδεολογικά ήταν μονομερής και αρκετά φανατισμένος.

Όλες αυτές οι διαπιστώσεις οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο γραμματισμός που εμπεριέχεται στα πολυτροπικά κείμενα κατακτιέται με έναν αβίαστο τρόπο από τα άτομα που ζουν σε ένα περιβάλλον που βομβαρδίζεται από πολυτροπικά κείμενα. Παράλληλα έδειξε ότι η διαισθητική αυτή γνώση μπορεί να χρησιμοποιηθεί στη διδασκαλία για δημιουργία συνθηκών επικοινωνίας αλλά και βάση για απόκτηση πιο ειδικών γνώσεων και δεξιοτήτων.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Beaugrande, R. De & Dressler, W. 1981. *Introduction to textlinguistic.*, Londres: Longman.
- Brown, G. & Yule, G. 1983. *Discourse Analysis.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Γεωργακοπούλου, Αλ. & Γούτσος, Διον. 1999. *Κείμενο και επικοινωνία.* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Kress, G. 2000. «Multimodality». *The New London Group, Multiliteracies: Literacy learning and Design of Social Futures*, London and New York: Routledge, σ. 164-180
- Boklund-Λαγοπούλου, Κ & Λαγόπουλος, Α.-Φ. 1980 Κοινωνικές δομές και σημειωτικά συστήματα: θεωρία, μεθοδολογία, μερικές εφαρμογές και συμπεράσματα. *Ελληνική Σημειωτική Εταιρία. Σημειωτική και κοινωνία.* Αθήνα: Οδυσσέας, σ. 23-37

Λέξεις - κλειδιά: γραμματισμός, διδασκαλία, ενήλικος, κείμενο, πολυγραμματισμοί, πολυτροπικότητας, σημειωτικός τρόπος.